

А.І.Павко*

ЗАГАЛЬНІ РИСИ Й ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

У статті на основі вивчення різноманітних джерел, документальних видань, тогочасних історико-педагогічних праць розкрито загальні риси й особливості підготовки педагогічних кадрів у класичних університетах України в імперську добу. Зокрема, висвітлено формування теоретичних та організаційно-практичних засад вищої педагогічної освіти на території України у XIX – на початку XX ст., узагальнено сутність і визначено хронологічні межі провідних тенденцій становлення й розвитку університетської педагогічної освіти.

Аналіз наявної історико-педагогічної літератури й архівних документів свідчить, що теоретичні та організаційно-практичні засади вищої педагогічної освіти в Україні у XIX – на початку XX ст. було закладено саме класичними університетами. Не випадково, що Харківський і Київський університети поряд із російськими, а також Дерптським та головним педагогічним інститутом у Санкт-Петербурзі, згідно з постановою Сенату, у 1834 р. було віднесено до першого розряду вищих навчальних закладів (ВНЗ) Росії¹. Створення перших вітчизняних університетів було обумовлене прогресивними змінами у соціально-економічному житті суспільства, розвитком продуктивних сил, формуванням капіталістичних відносин, зростаючою потребою у спеціалістах для різних галузей знань.

Як зазначають дослідники, XIX ст. в історії українського, як і інших народів Європи, стало «добом кризи старого режиму та переходу до нової [...] епохи»². Її визначальною тенденцією стали процеси модернізації, що поступово охоплювали всі сфери соціально-економічного, політичного і духовного життя. Особливе значення для суспільного розвитку українських земель мало те, що в той час на авансцену політичних та культурних змін у Східній Європі вийшла інтелігенція, котра стала генератором нових ідей. На думку О.Субтельного, «однією з найбільш захоплюючих концепцій, що їх висунули інтелектуали XIX ст., була концепція нації (національної свідомості). Вона являла собою цілком новий спосіб не лише тлумачення суспільства, а й впливу на його поведінку»³. У зазначену історичну епоху пріоритетними стають національно-духовні інтереси українців. Важливими осередками і водночас впливовими чинниками процесів інтелектуальної модернізації та створення культури сучасного типу були університети. Викладачі, учені, громадські й державні діячі українського походження впродовж кінця XVIII – середини XIX ст. створили найпотужніший інтелектуальний прошарок нової просвітницької еліти Російської імперії.

Початком вищої освіти в Україні можна вважати 1631 р. – рік заснування Києво-Могилянської академії. Сучасники визнавали, що за характером і обсягом навчання вона являла собою справжній ВНЗ⁴. Перші спроби створення українських класичних університетів у Наддніпрянщині було здійснено вже в другій половині XVIII ст. Зокрема в підготовленій у 1763 р. гетьманом Лівобережної України К.Розумовським петиції до Катерини II про віднов-

* Павко Анатолій Іванович – д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри українознавства Київського міжнародного університету.

лення колишніх прав та привілеїв було запропоновано відкрити два університети: один на основі Києво-Могилянської академії, а другий – у Батурині. Наступний проект було представлено 1 лютого 1766 р. в доповіді київського генерал-губернатора Глібова, за якою планувалося заснувати при зазначеній академії два нових факультети – математичний і медичний. Проте обидва проекти так і не було реалізовано⁵. Важливо підкреслити, що основні їх риси були подібними до західноєвропейських. Це стосувалося системи управління, навчального процесу, наявності автономії та академічних свобод.

На думку професора А.Алексюка, у проекті було зроблено важливу й нову для того часу спробу виділити групи наук, зокрема історико-літературних, правничих, фізико-математичних, природничих, хіміко-біологічних, а також традиційні класичні. У цьому аспекті проект Батуринського університету значно випереджав структуру навчальної програми Московського⁶. Незважаючи на те, що університет у Батурині так і не було відкрито, даний проект має науково-пізнавальну цінність як одна з перших спроб заснування класичних університетів в Україні. Подібною ж долі зазнав і проект створення нового вищого навчального закладу в одному з наймолодших українських міст – Катеринославі (1784 р.). Він відображав амбітні плани уряду щодо колонізації Причорномор'я, утвердження тут російської присутності⁷.

Із початком XIX ст. історія вищої освіти в Україні, у тому числі й педагогічної, тісно пов'язана з університетами, котрі, маючи у своєму складі училищні комітети, протягом тривалого часу визначали напрями діяльності всіх навчальних закладів у власному освітньому окрузі⁸. В імперську добу вони були не лише освітніми установами, а й науковими, просвітницькими центрами. Професор Харківського університету Д.Каченовський, високо оцінюючи значення вітчизняних ВНЗ у прогресивному інтелектуально-культурному розвитку України в XIX ст., писав: «Здорова думка, розумне слово, добра справа глухне у цьому безкінечному просторі. І ось ми з'їжджаємося сюди з наших напівдиких країв, об'єднавшись під дахом науки та зміцнившись у товаристві собі подібних, для того, щоби повернутися назад освіченими людьми. Що було б з нами без університету?»⁹.

У середині XIX ст. вищі навчальні заклади займали вже чільне місце у загальноосвітній системі Росії, оскільки вони давали більш якісні знання. «Університет, як розсадник людей із вищою освітою, – писав відомий російський просвітитель М.Шелгунов, – високо цінувався суспільною думкою [...] У провінції випускники університетів відігравали таку ж привілейовану роль, як і офіцери генерального штабу в армії. Їх було взагалі мало, і їх дуже цінували»¹⁰. Слід сказати про те, що всіх, хто мав повну університетську освіту, на законодавчому рівні було зачислено до категорії вчених. Навіть ті, хто навчався у ВНЗ певний час і не закінчили його через різні обставини, уважалися людьми високоосвіченими й здатними до педагогічної праці¹¹. Проте однією зі слабких сторін університетів Росії, на думку професора Д.Багалія, було те, що у них не існувало коріння в її минулому. Вони, як пересажені у російський ґрунт іноземні рослини, не мали історичного досвіду у навчальній та науково-педагогічній діяльності¹².

Зазначимо, що університети у Східній Україні виникли в XIX ст. як результат освітніх реформ і контрреформ у Російській імперії. Царизм то відступав, то знову переходив в атаку на відносно незалежну вищу освіту. Керуючись прагненням примирити непримиренне – державність та науку, протягом XIX ст. чотири рази здійснювалися перетворення у сфері вищої школи, зокрема університетської освіти. Це століття, за словами відомого російського історика В.Ключевського, переконливо показало, що в Росії «ке-рує не аристократія, а бюрократія»¹³.

Перша реформа вищої освіти була пов'язана зі зміною влади. У вересні 1802 р. за ініціативи нового імператора Олександра I виникло вісім міністерств, серед них і народної просвіти, що мало у своєму підпорядкуванні Головне управління училищ, Академію наук, університети, школи, бібліотеки, друкарні, музеї, архіви тощо. Першим міністром став граф П.Завадовський, а керівником Головного управління училищ – В.Каразін¹⁴. Особливу увагу уряд приділяв створенню університетів та регламентації їх діяльності.

Наступним кроком стала розробка відповідно до західноєвропейських взірців типового «Статуту навчальних закладів, підвідомчих університетам» (1804 р.), в якому було визначено цілі й завдання нових типів навчальних установ, до яких відносилися ВНЗ, гімназії, повітові та парафіяльні училища¹⁵. 5 листопада 1804 р. було затверджено статuti для Московського, Казанського і Харківського університетів – усі вони були схожі, однак їх зміст свідчив про прагнення «законодавців надати кожному університету можливість розвиватися своєрідно, пристосовуючись до місцевих вимог та особливостей»¹⁶. Згідно зі статутом, програми всіх навчальних закладів будувалися на принципі наступності. ВНЗ повинні були готувати наукові кадри, а також керувати загальноосвітніми школами округу. Для здійснення адміністративного й методичного керівництва при університетах створювалися училищні комітети, а на їх професорів покладалися функції методистів та інспекторів («візитаторів»)¹⁷. Вищий навчальний заклад Харкова у 1804 р. складався з чотирьох факультетів (відділень): моральних і політичних наук, фізичних та математичних, медичних, словесних¹⁸.

Університети розглядалися, з одного боку, як «форпости державності» у сфері освіти, а, з іншого, як важливі освітні заклади, котрі несли значне навантаження в навчально-виховному, науковому й адміністративно-організаційному аспектах. Ареал їх впливу охоплював, як правило, декілька сусідніх губерній. Відтак освітня система організаційно була структурована за університетськими навчальними округами¹⁹.

Головна особливість статутів 1804 р. полягала у тому, що кожному з університетів підпорядковувався весь навчальний округ. Як центр управління середніми та нижчими навчальними закладами підвідомчої території, університет призначав і звільняв інспекторів, учителів, подавав представлення на затвердження міністром народної просвіти директорів губернських гімназій тощо²⁰.

Згідно з планом освітньої реформи, у межах Російської імперії створювалося шість навчальних округів (Московський, Петербурзький, Казанський, Харківський, Віленський, Дерптський), попечителями яких стали члени Головного управління училищ. Центром кожного з них був відповідний університет, який поєднував функції вищого навчально-наукового закладу та навчально-адміністративного органу²¹. Слід зазначити, що університетський округ і його попечитель мали величезне значення у становленні системи вищої педагогічної освіти. Поєднавши прийняту у Західній Європі структуру з особливостями національної культури вони дали могутній імпульс розбудові вищої школи, що дозволило протягом ХІХ ст. подолати значне відставання від передових держав світу у цьому плані²².

Аналіз архівних матеріалів і маловідомих публікацій із минулого вищих навчальних закладів України дають підстави стверджувати, що історичні витoki університетської педагогічної освіти в нашій країні пов'язані з реформою освітньої сфери у 1803–1804 рр., прийняттям першого навчального статуту та часом фактичного функціонування першого ВНЗ. Вищу педагогічну освіту було започатковано у вересні 1811 р., коли відкрився пединститут²³.

Ідею про відкриття спеціального навчального закладу на базі університету було оприлюднено у «Попередніх правилах народної освіти» (1803 р.) – документі, що регламентував розвиток освітньої галузі в Російській імперії. У ньому, зокрема, зазначалося: «Кожен університет повинен мати учительський або педагогічний інститут»²⁵.

Підготовка вчителів для середніх навчальних закладів передбачалася у статутах усіх російських ВНЗ першої половини XIX ст. У відповідні документи Московського, Казанського й Харківського університетів було включено окремий розділ «Про педагогічний інститут», в якому, зокрема, підкреслювалося, що «педагогічний або вчительський інститут здійснює підготовку вчителів для гімназій і училищ»²⁶. Очолювати його мав директор, котрий, згідно з університетським статутом, обирався загальною радою ординарних професорів. Він повинен був кожного семестру подавати їй «план навчання, який відповідав намірам закладу», та разом із професорами передавати педагогічний досвід студентам у викладанні різних наук. Кожен із трьох російських університетів мав право щорічно набирати 12 студентів-кандидатів для навчання в педінституті. Після трирічного курсу його випускники відповідно до рівня здобутих знань мали можливість або залишитися у ВНЗ для викладацької роботи, або ж працювати старшими чи молодшими вчителями у повітових училищах²⁷. Згідно з розділом XII університетського статуту 1804 р., педінститут був зобов'язаний надавати студентам-кандидатам на викладацькі посади у вищих навчальних закладах науково-педагогічну й спеціально-методичну підготовку²⁸.

Конкретні організаційно-практичні кроки у становленні університетської педагогічної освіти імперської доби безпосередньо пов'язані з початком навчальної діяльності Харківського університету – першого на території Східної України. Незважаючи на те, що указ про його заснування імператор Олександр I підписав 24 січня 1803 р., офіційною датою відкриття дослідники вважають 17 січня 1805 р.²⁹

Слід зазначити, що заснування цього навчального закладу було зумовлене такими причинами: по-перше, наприкінці XVIII ст. Україна займала одне з передових місць за кількістю освіченого населення у Росії; по-друге, Харків характеризувався дуже вигідним в економічному плані розташуванням, адже місто було пов'язане торговими інтересами з власне російськими областями, рештою України, Доном, Кримом, Польщею і Західною Європою, при цьому відіграючи роль посередника між Московським промисловим округом та житницею Півдня – Новоросією. Усе це сприяло обміну не тільки товарами, а й знаннями і «думками»³⁰. Зрештою, у Харкові працювали провідні вчені з різних галузей знань.

Важливою передумовою відкриття закладу дослідники вважають громадську ініціативу провінційного слобідського дворянства. Головна ж заслуга у справі заснування університету у Харкові належить особисто В.Каразіну, котрий «закликав місцеві стани зробити для нього значну пожертву»³¹. Будучи добре обізнаним зі станом організації вищої освіти, 29 серпня 1802 р. він виступив на дворянському зібранні у Харкові з промовою, в якій накреслив план заснування, визначивши предмети викладання у ВНЗ, його структурні елементи³². Один із перших дослідників історії навчального закладу професор М.Лавровський свого часу зазначав, що на той час ідея про вибір Харкова на роль університетського міста нікому, крім В.Каразіна, не могла спасти на думку³³. Урочисте відкриття університету стало першою в історії України модерної доби масовою акцією, дійсно народною маніфестацією, святом освіти. Д.Багалій, високо оцінюючи суспільне значення цього акту,

писав: «Це не було звичайне офіційне відкриття нового навчального закладу. Це було справжнє свято для міста, для всієї України»³⁴.

Згідно зі статутом 1804 р., Харківському університету підпорядковувалися навчальні заклади на всьому освітньому просторі Півдня Російської імперії. Усі зміни, пов'язані зі змістом та спрямованістю навчання, складом учителів середніх і нижчих закладів освіти, безпосередньо визначалися ВНЗ³⁵. Протягом перших 30 років своєї діяльності Харківський університет був центральною освітньою установою Лівобережної України, суттєво впливаючи на розвиток середньої освіти у регіоні. Лише в 1805–1806 рр. університет у навчальному окрузі відкрив 3 гімназії, 10 повітових, 16 парафіяльних училищ і 5 приватних пансіонів. Якщо, наприклад, у 1805 р. в гімназіях та училищах Харківського навчального округу нараховувалося 3967 учнів, то у 1814 р. – уже 7190³⁶. Із 1806 по 1815 рр. університет направив до гімназій Слобожанщини на посаду вчителів 47 своїх вихованців³⁷.

Потрібно підкреслити, що здійснення керівництва середніми та нижчими школами у навчальних округах на величезній території Російської імперії було однією з важливих тенденцій становлення університетської педагогічної освіти в імперську добу. Харківський ВНЗ, відповідно, узяв на себе методичне керівництво педагогічним процесом у закладах освіти, які діяли в межах навчального округу. За даними Д.Багалія, за 9 років діяльності Харківського університету «кількість шкіл зросла до 163, тобто зросла більш, ніж у 3,3 раза. У середньому щорічно відкривалося по 16 шкіл, тобто в 7 разів більше, ніж до відкриття університету»³⁸. У 1884 р. у Харківському навчальному окрузі вже нараховувалося 250 закладів освіти: 13 гімназій, 95 повітових училищ, 142 парафіяльні школи, в яких навчалось 11 269 учнів³⁹.

Професор І.Срезневський, указуючи на заслуги Харківського університету у поширенні педагогічної освіти в Україні, у виголошеній 30 серпня 1843 р. промові, зазначав: «Понад четверть століття університет був єдиним центром вищої освіти для всієї Південної Росії. Близько 250 училищ і до цього часу перебувають під його моральним впливом, майже 2500 молодих людей виховав він для служби, більш, ніж 800 вихованців направив він у різні навчальні заклади»⁴⁰.

Наступна тенденція розвитку університетської педагогічної освіти у XIX ст. пов'язана з підготовкою вчительських кадрів для мережі середніх навчальних закладів, що невпинно зростала, адже це вважалося для університетів Російської імперії завданням «величезної державної ваги»⁴¹. Слід сказати, що початок становлення в Росії й Лівобережній Україні вищої педагогічної освіти спонукав громадськість до активного обговорення проблем діяльності спеціальної підготовки вчителя. У процесі відповідних дискусій викристалізувалося три погляди: 1. підготовка майбутніх педагогів не має особливого значення (якщо студент під час навчання в університеті здобув ґрунтовні та широкі знання, йому достатньо зовсім небагато часу для ознайомлення з кращими методами викладання у гімназії, для того, щоби виробити власну дидактичну практику); 2. студенти ВНЗ отримують більш-менш достатні для вчителя гімназії наукові знання, але для того, щоби бути професійно підготовленим учителем, потрібно ще й уміти використовувати їх на практиці, а для цього слід оволодіти прогресивними методами викладання різним віковим категоріям гімназистів; 3. у викладацькій діяльності вчителя педагогічні знання мають особливе значення, але студентам непотрібні спеціальні лекції з цього предмета – вони можуть вивчати їх за книжками, а власні заняття дозволять засвоїти всі правила педагогіки⁴².

Усе це було враховано під час відкриття педінститутів, покликаних служити «розсадниками викладачів середніх шкіл»⁴³. Саме в них, і у тому числі підпорядкованих ВНЗ, здійснювалася підготовка вчителів для середніх закладів освіти України першої половини XIX ст. Зазначимо, що педінститут було створено при Харківському університеті, як його навчально-науковий структурний підрозділ, на початку 1811 р. відповідно до §7 статуту 1804 р. Основне його завдання полягало в підготовці вчителів для гімназій та училищ зі студентів, котрі пройшли повний курс університетського навчання⁴⁴. Першим директором педагогічного інституту при Харківському університеті став професор Х.Роммель, що виконував відповідні функції за сумісництвом⁴⁵. Під його керівництвом студенти, крім лекційних курсів із педагогіки й дидактики, відвідували практичні заняття з цих дисциплін, писали твори та оповідання на відповідні теми, читали пробні лекції, а також проводили уроки у середніх закладах освіти.

Навчаючись в інституті, студенти поряд із загальною отримували поглиблену науково-педагогічну й спеціально-методичну підготовку, згідно з обраною спеціальністю. У навчально-виховний процес Харківського університету та створеного при ньому педінституту впроваджувались елементи теоретичної (лекційні курси із загальної педагогіки, її історії, дидактики, теорії виконання спеціальних методик), практичної (уроки студентів у гімназіях і повітових училищах) та загальнопедагогічної підготовки⁴⁶. Випускники інституту отримували ступінь старшого чи молодшого викладача гімназії. Кращі студенти залучалися до підготовки для викладання у вищих навчальних закладах⁴⁷. У 1815 р. професор Х.Роммель залишив Харків, і з того часу до початку 1820-х рр. будь-яка інформація про діяльність педінституту відсутня⁴⁸. Архівні матеріали свідчать, що він згодом занепав, а його вихованці отримали право відвідувати лекції на рівних умовах з усіма студентами класичного університету⁴⁹.

Вища педагогічна освіта, започаткована діяльністю Харківського університету, не встигла зміцніти, як зазнала відчутного удару від сил політичної реакції⁵⁰. У 1817 р. відбулось об'єднання міністерства народної просвіти з відомством духовних справ. Новостворене міністерство духовних справ і народної просвіти існувало протягом 1817–1824 рр. Характерною рисою цього періоду стало «презирливе» ставлення до вищої школи та переслідування професорсько-викладацького складу⁵¹. Це негативним чином вплинуло на якість педагогічного процесу у структурі класичних університетів Росії. Перехідний стан ВНЗ, викликаний реакційними суспільними подіями, було подолано лише у 1830-х рр. Значною мірою це пов'язане зі створенням Київського університету св. Володимира й ухваленням нового навчального статуту. Слід зазначити, що питання про заснування вищої школи у Києві гостро постало на початку 1830-х рр. Після придушення польського національно-визвольного повстання 1830–1831 рр. російський царизм змінив політику щодо Правобережної України, здійснивши проти шляхти, що брала участь у виступі, серію репресивних заходів. Зокрема, уряд закрити 245 середніх навчальних закладів, усі церковні парафіяльні школи, а також Кременецький ліцей, головний освітній заклад у південно-західному регіоні⁵².

30 жовтня 1833 р. міністр народної просвіти граф С.Уваров звернувся до імператора Миколи I з поданням, в якому обґрунтував доцільність відкриття вищого навчального закладу в Києві. «Вимовити слово «університет», – писав він, – значить покласти край усім непорозумінням як із боку міністерства, так і з боку жителів того краю, для котрого він переважно призначається»⁵³. На думку ініціаторів створення, Київський університет мав стати

засобом «морального злиття» поляків із росіянами, «розумовою фортецею» царизму на Правобережжі України. Його завданням повинна була стати підготовка кадрів для російської адміністрації та школи регіону з місцевого, переважно польського, дворянства⁵⁴. Приймаючи рішення про заснування університету св. Володимира, уряд прагнув зробити все, аби перетворити цей навчальний заклад в оплот деполонізації та русифікаторської політики самодержавства на території України. Проте, як свідчить історія університету, усупереч величезним потугам поліцейсько-репресивної великодержавницької машини, він таким не став, оскільки тут завжди панував волелюбний дух, сюди завжди тягнулися найсвідоміші, найпередовіші національно-патріотичні сили⁵⁵.

Важливим кроком на шляху до відкриття університету св. Володимира стало створення 14 грудня 1832 р. для навчальних закладів Київської, Чернігівської й Подільської губерній Київського навчального округу⁵⁶. Протягом 1833 р. тут було відкрито 4 гімназії (Луцька, Вінницька, Кам'янець-Подільська і Житомирська), 6 повітових та 28 парафіяльних училищ⁵⁷. Вказуючи на значення відкриття Київського університету як навчально-наукового центру округу, його попечитель Є. фон Брадке підкреслював: «Заснування університету, зосередження в ньому керівництва навчальним округом допоможе визначити твердий напрямок для виховання наших дітей, забезпечить засоби для освіти хороших вчителів, у котрій навчальні заклади відчують сьогодні гостру потребу»⁵⁸.

Рішення про заснування університету у Києві проголошувалося імператорським указом від 8 листопада 1833 р.⁵⁹ Урочисте його відкриття відбулося 15 липня 1834 р., а 28 серпня того ж року розпочалося читання лекцій⁶⁰. В офіційному повідомленні про цю подію підкреслювалося, що основною метою її було сприяння розвитку вищої та середньої освіти у Київській, Волинській і Подільській губерніях⁶¹. Імператорський університет св. Володимира із часу свого офіційного відкриття складався з двох факультетів: філософського, який мав у своєму складі історико-філологічний та фізико-математичний відділи, та юридичного⁶². Тодішній міністр народної освіти граф С.Уваров надав йому повну свободу в навчальному процесі та управлінні, подібно до традицій німецьких університетів XIX ст.⁶³

Одним із важливих завдань нового вищого навчального закладу стала підготовка учительських кадрів для середньої школи. Тимчасовий статут університету св. Володимира (затверджено 25 грудня 1833 р.) був більш прогресивним порівняно з авторитарним 1835 р. На думку дослідників, «проявився загальний дух і режим царювання імператора Миколи Павловича»⁶⁴. У статуті ж 1833 р. значну увагу було приділено спеціальним установам, які функціонували при ВНЗ, зокрема педагогічному інституту. Так, у розділі VIII зазначалося, що метою створення при університеті св. Володимира педінституту є «освіта вчителів для гімназій та повітових учителів Київського навчального округу»⁶⁵. Щорічно на державне утримання набиралося 30 студентів із «найкращих вихованців гімназій». В університетському статуті 1833 р. вказувалося на те, що студенти педагогічного інституту, крім прослуховування університетських лекцій, отримують «керівництво у практичних справах, згідно з обраною кожним із них галуззю науки, пишуть твори-роздуми, виступають із публічними лекціями та проводять уроки»⁶⁶. Контроль за навчанням студентів педінституту було покладено на 3–4 професорів університету св. Володимира, які викладали найбільш важливі предмети. У статуті зверталася також увага на те, що після здобуття вищої педагогічної освіти студенти інституту зобов'язані прослужити не менше 6 років в

училищному відомстві, згідно з розпорядженням попечителя Київського навчального округу⁶⁷. Як «особливий навчально-виховний заклад» педінститут при ВНЗ було відкрито 21 листопада 1834 р.⁶⁸ У новому статуті університету св. Володимира, котрий набув чинності 1842 р., за інститутом було закріплено статус навчально-педагогічного підрозділу⁶⁹. Слід зазначити, що він здійснював підготовку вчителів для гімназій, прогімназій, реальних шкіл та повітових училищ. До 1842 р. на утримання казеннокоштного студента тут відпускалося 114 руб. 47 коп. на рік, а пізніше цю суму було збільшено до 143 руб. Кількість студентів інституту в різні роки становила від 11 до 35 осіб.

Казеннокоштні студенти, що їх готували до педагогічної діяльності, окрім теоретичної підготовки набували і практичних навичок, розв'язуючи завдання з російської літератури, стародавньої філософії, математики й педагогіки. Крім того, студенти інституту вчилися писати реферати, проводили під керівництвом професорів пробні уроки в повітових училищах та гімназіях. У вересні кожного року всі випускники отримували призначення до середніх шкіл Київського навчального округу, а також до інших регіонів імперії⁷⁰. Протягом першого навчального року в інституті атестати вчителів отримало 9 осіб⁷¹.

Крім традиційних та апробованих форм підготовки викладачів у класичних університетах і створених при них педагогічних інститутах, протягом 1840-х рр. відбувався пошук альтернативних варіантів вирішення цієї проблеми. Зокрема, учительський диплом поряд із вищою освітою можна було отримати, не будучи студентом університету. Міністерство народної освіти розробило особливі «Правила іспитів для осіб, які мають бажання отримати звання вчителів у гімназіях та училищах Київського навчального округу»⁷². Згідно з цим офіційним документом, особи, котрі претендували на дані посади, повинні були складати попередній іспит, який мав виявити ступінь знання предмета, обраного кандидатом, і його педагогічну здатність до викладання. Для отримання відповідного вчительського звання претендент не тільки повинен був продемонструвати ґрунтовні знання з профільюючого предмета, а й також прочитати пробну лекцію, зосередивши особливу увагу на «простоті, зрозумілості, логічному зв'язку та легкості» викладання навчального матеріалу⁷³. Із середини 1840-х рр. при університетах функціонували комісії, які приймали іспити в осіб, що мали загальну середню освіту. Вони склалися з професорів і збиралися наприкінці навчального року під головуванням ректорів. Отримати університетський диплом екстерном та звання домашнього вчителя прагнули випускники загальноосвітніх закладів, котрі не мали можливості навчатися у вищій школі, але бажали отримати посаду, на яку приймали осіб із вищою освітою. У середньому екстерном отримували дипломи вчителя середньої школи від 5 до 10 осіб у кожному університеті Російської імперії⁷⁴.

У другій половині XIX ст. у системі університетської педагогічної освіти в Україні відбулися трансформаційні зміни, значною мірою зумовлені суттєвими вадами підготовки вчителів у Харківському й Київському вищих навчальних закладах. Міністерство народної освіти в листі від 25 вересня 1858 р. інформувало раду університету св. Володимира про дві основні хиби, виявлені у загальнопедагогічній підготовці його вихованців, котрих було рекомендовано на посади вчителів у навчальні заклади Київського округу: 1) відсутність ґрунтовних спеціальних знань у тій науковій дисципліні, яку викладав випускник; 2) недостатній практичний досвід у методах викладання⁷⁵. Перше освітнє відомство пояснювало значною кількістю різноманітних

наук, котрі викладалися на історико-філологічному факультеті, створюючи перешкоди в педагогічній освіті вчителів-фахівців. А друге обумовлювалося відсутністю практичних умінь студентів у викладанні, які б відповідали потребам середніх навчальних закладів⁷⁶.

Із метою підвищення якісного рівня підготовки вчителів у Києві міністерство народної освіти здійснило відповідні організаційно-практичні заходи. Зокрема у 1858 р. при університеті св. Володимира було засновано педагогічну семінарію. Університетська професура на протязі двох років мала проводити практичні педагогічні заняття з випускниками. Казеннокошті студенти університету, які готувалися до професії вчителя, після закінчення відповідного курсу, згідно з розпорядженням попечителя Київського навчального округу, зобов'язувалися рік пропрацювати на посаді позаштатного вчителя, щоби засвоїти способи «викладання обраних ними предметів під керівництвом призначених для цієї мети наставників»⁷⁷. Слід звернути увагу на те, що професором університету св. Володимира С.Гогоцьким та директорами гімназій і училищ Київського навчального округу було розроблено положення про випробовування кандидатів на вчительські вакансії⁷⁸.

Важливим напрямом еволюційних змін у професійній підготовці вчителів у структурі класичних університетів України у другій половині XIX ст. стало ухвалення урядової постанови від 15 листопада 1858 р. «Про ліквідацію педагогічних інститутів при російських університетах та створення при них особливих педагогічних курсів»⁷⁹, відповідно до якої педінститут при Київському університеті св. Володимира реорганізовувався у Вищі педагогічні курси⁸⁰. Закриття педінститутів при ВНЗ відбулося з двох причин: 1. під час вступу до цього освітнього закладу від абітурієнтів вимагалися тільки знання повного курсу гімназії, але не зверталась увага на здатність кандидатів до викладання; 2. навчання в інституті мало переважно наукову спрямованість, а тому його студенти не отримували необхідної для них педагогічної практики⁸¹.

На дворічні педкурси, котрі було створено при Київському та Харківському університетах, приймали молодь, яка вже здобула університетську освіту й виявила бажання присвятити себе педагогічній діяльності. Слухачі цих курсів обов'язково вивчали логіку, психологію, історію педагогіки та основи дидактики. Із метою організації спеціальної освіти при них було створено гімназії, на базі яких університетські професори проводили педагогічну практику для молодих людей, котрі готували себе до професії вчителя⁸². Кожен, хто закінчував курси, повинен був захистити твір на задану тему, а також прочитати публічну лекцію. Випускники, які виявили особливу наполегливість у навчанні, здобували право викладати у вищій школі. Тих, хто мав позитивні успіхи, направляли у середні навчальні заклади, а ті, хто продемонстрував задовільні результати – ішли вчителями в початкові училища. Кількість слухачів педагогічних курсів становила переважно 10–12 осіб, проте рівень їх підготовки був досить високим⁸³. Незважаючи на суперечливе ставлення науково-педагогічної громадськості до цих закладів, їх запровадження в університетах у цілому мало позитивне значення.

Затверджене 20 лютого 1860 р. «Положення про педагогічні курси» містило такі позитивні риси фахової підготовки майбутніх учителів: 1. правильний розподіл занять кандидатів на теоретичні й практичні; 2. прагнення ввести наступність у практичні заняття з підготовки до викладацької та виховної діяльності; 3. постійне відрахування коштів на педагогічну бібліотеку; 4. надання слухачам можливості відвідувати уроки у різних навчальних закладах міста; 5. залучення до викладання на курсах найбільш досвідчених

учителів гімназій⁸⁴. Проте педагогічні курси при університетах проіснували недовго і були закриті в 1867 р. у зв'язку з вадами в їх організації⁸⁵ (як указувало міністерство народної освіти, одна з них полягала у відсутності єдності щодо напрямку й певного продуманого плану у практичній освіті слухачів⁸⁶). Потрібно підкреслити, що наприкінці XIX ст. на шпальтах російських педагогічних видань відбувалося жваве обговорення майбутніх проєктів педкурсів при класичних університетах. Основна вимога полягала у тому, щоби наукові дисципліни викладалися «в тому особливому препарованому вигляді, в якому вони повинні використовуватися на уроках»⁸⁷.

На початку XX ст. в контексті обговорення питань реформування вищих навчальних закладів професор університету св. Володимира О.Ясинський розробив проєкт «Тимчасового положення про педагогічні курси», в якому здійснив спробу примирити дискусійні погляди на проблему змісту та організації теоретичної й практичної підготовки майбутніх учителів. Згідно із зазначеним проєктом, навчання на педкурсах мало тривати один рік, а теоретичну підготовку студентів-педагогів забезпечував університет. У листопаді 1909 р. при Київському навчальному окрузі було відкрито тимчасові короткотермінові курси для підготовки викладачів для середньої школи. Слухачами їх могли бути зараховані студенти університету св. Володимира, котрі закінчували історико-філологічний і фізико-математичний факультети; ті, хто прослухав повний курс зазначених факультетів та готувався до державних іспитів; кандидати на вчительські посади з указаних предметів; викладачі середніх навчальних закладів Києва⁸⁸. Керівниками секцій із відповідних предметів на педагогічних курсах були професори університету св. Володимира. Так, секцію російської мови і словесності очолював А.Лобода. Як і інші університетські викладачі, він проводив практичні заняття на педкурсах та здійснював організаційно-методичне керівництво пробними уроками, котрі давали в гімназіях Києва їх слухачі⁸⁹.

До важливих тенденцій розвитку університетської педагогічної освіти імперської доби слід віднести посилення у другій половині XIX ст. загальнопедагогічної підготовки студентів у вищій школі підросійської України. Значною мірою це обумовлювалося ухваленням у 1863 і 1884 рр. нових університетських статутів, котрі значно посилили статус відповідних навчальних закладів, а також становлення в той період вітчизняної педагогіки як науки й академічної дисципліни, котра досі викладалася здебільшого факультативно.

Слід зазначити, що розвиток університетської педагогічної освіти у підросійській Україні у другій половині XIX ст. відбувався також шляхом розширення мережі класичних університетів, на які уряд покладав особливі сподівання у справі докорінного реформування «практично-педагогічного напрямку» у середніх навчальних закладах. Саме на реалізацію цього завдання була спрямована підготовка вчителів у Новоросійському університеті, відкритому, згідно з указом імператора Олександра II, 1 травня 1865 р. (проте лекції розпочались лише 1 вересня). На цей час в університеті було 175 студентів⁹⁰, структурно він складався з трьох факультетів: фізико-математичного із відділами природничих та математичних наук, історико-філологічного та юридичного. Четвертий факультет (медичний) почав діяти лише з 1900 р.⁹¹ Одним зі стратегічних завдань Новоросійського університету мала стати підготовка педагогів для Півдня Російської імперії. Слід зазначити, що в Одеському навчальному окрузі давалася взнаки гостра потреба «у сильних учителях, як і в учителях узагалі», яку Київський і Харківський університети не могли задовольнити. Генерал-губернатор Новоросії та Бессарабії А.Строганов, повністю схвалюючи проєкт перетворення Рішельєвського лі-

цею в університет, підкреслював, що «південний край має потребу не тільки в одних землеробах, але й в інших діячах як у сфері службовій, промисловій, так і в педагогічній»⁹².

Однією з важливих проблем розвитку вищих навчальних закладів Росії у другій половині XIX ст. було питання про напрям класичної університетської освіти. Це безпосередньо стосувалося створення Новоросійського університету. Попечитель Одеського навчального округу М.Пирогов (1856–1858 рр.), указуючи на те, що Рішельєвський ліцей не відповідав «сучасним вимогам освіти», підкреслював необхідність негайного створення на його базі вищої школи, в якій здійснювалася б підготовка педагогів⁹³. Проте спочатку ці професійні педагогічні поради офіційна влада відхилила, незважаючи на те, що університети не забезпечували достатнього рівня загальнопедагогічної підготовки вчителів. Указуючи на цю проблему, один із відповідальних працівників освітнього відомства зазначав: «Для того, щоби бути добрим учителем гімназії, ще замало одних тільки наукових знань, якими б вони загалом не були ґрунтовними та широкими. Необхідним є ще вміння прикласти ці знання до справи, необхідно ще володіти добрим методом викладання й уміти застосовувати його до різного віку та рівня розвитку учнів гімназій»⁹⁴.

Слід зазначити, що в Новоросійському університеті переміг «академічний» погляд на педагогічну освіту. Прибічники його вважали, що майбутньому вчителю потрібні лише наукові знання. Методику ж педагогічної праці викладач повинен був опановувати самостійно. Зокрема, для обговорення вченою радою Новоросійського університету було поставлено три питання: 1. Чи потрібна підготовка вчителів у закладах закритого типу? 2. Чи можна готувати педагогів для гімназій при університетах, а якщо можна, то чи потрібен ще центральний заклад для цієї мети? 3. У чому саме повинна полягати підготовка вчителів та з якого часу вона має розпочинатися? На перші два питання вчена рада відповіла негативно. На третє ж її відповідь була такою: підготовка у процесі наукової освіти здійснюється без спеціалізації протягом усіх років навчання. Професія вчителя є справою приватною⁹⁵.

«Академічний підхід» до підготовки педагогів у Новоросійському університеті було подолано лише на початку XX ст. Принципові зміни у формуванні моделі загальнопедагогічної підготовки вчителя університетського типу пов'язані з приходом до цього вищого навчального закладу М.Ланге, Є.Щепкіна та інших прогресивних учених. Під час першої російської революції 1905–1907 рр. вчена рада Новоросійського університету зробила заяву про те, що «педагогічний світ до останнього часу був обмежений у своїх щирих намірах будь-яким чином допомогти справі поліпшення середньої школи»⁹⁶. На думку професора М.Ланге, зміни в останній мали полягати «в реформі її управління у розумінні обмеження впливу держави й, зокрема, бюрократії та в посиленні значення педагогічного персоналу і суспільства»⁹⁷.

Становлення вищої педагогічної освіти на західноукраїнських землях у XIX – на початку XX ст. також було пов'язане з класичними університетами. У досліджуваний період у цьому регіоні функціонували Львівський (Східна Галичина) та Чернівецький (Буковина) університети. На Волині й Закарпатті їх не існувало, а випускники гімназій із цих регіонів змушені були здобувати вищу освіту у західноєвропейських університетах.

Значна частина радянських дослідників⁹⁸ вважала, що першу сторінку в історії Львівського університету було розгорнуто 20 січня 1661 р., коли король Речі Посполитої Ян Казимир підписав диплом, котрим Львівській єзуїтській колегії надавалася «гідність академії і титул університету»⁹⁹. Ми поділяємо альтернативну думку, відповідно до якої університет у Львові остаточно

но було засновано декретом австрійського імператора Йосифа II від 21 жовтня 1784 р.¹⁰⁰ На початку XX ст. відомі українські дослідники Б.Барвінський¹⁰¹ та Т.Вінковський¹⁰², а на сучасному етапі, наприклад, Б.Ступарик¹⁰³ і І.Курляк¹⁰⁴, дійшли висновку, що проект створення Львівського університету, підписаний Яном Казимиром, не набув чинності, оскільки польський сейм не схвалив його. Ось чому професор Б.Барвінський у своїй брошурі розглядав єзуїтську академію лише як «предтечу університету». На початку XX ст. представники офіційної влади у Східній Галичині дотримувалися думки, що датою офіційного заснування Львівського університету слід вважати саме 1784 р.¹⁰⁵

Потрібно підкреслити, що протягом XIX – на початку XX ст. в університеті відбулася трансформація стратегічних завдань освіти. Наприклад, імператор Йосиф II пріоритетним від самого початку його створення вважав лише підготовку державних службовців, а не вчених, котрі мали б змогу отримати ґрунтовні науково-педагогічні знання на базі гімназій. Наприкінці XIX – на початку XX ст. відбулися кардинальні зміни у діяльності закладу. В інавгураційній промові ректора Львівського університету, виголошеній на початку 1911–1912 навчального року, підкреслювалося, що основною інтелектуальною продукцією повинні стати у першу чергу «результати наукових досліджень професорів і студентів, а також люди, підготовлені до наукової праці для суспільства»¹⁰⁶.

Відзначимо, що спеціальним декретом від 9 березня 1787 р. при Львівському університеті було створено Руський інститут (*Studium Ruthenum*), в якому окремі предмети з філософських та богословських наук мали викладатись українською мовою. Основна мета останнього, котра була спрямована на інтереси навчання й виховання, полягала у тому, щоб його слухачі опановували через науку філософські засади та розвивали аналітичне мислення¹⁰⁷. Руський інститут призначався для підготовки освічених священників із числа молодих людей, що не володіли українською мовою. Оскільки до нього приймали молодь без класичної середньої освіти, то діяльність цієї наукової навчальної інституції мала тимчасовий характер, і в 1809 р. вона була закрита. На той час інститут закінчили 470 студентів¹⁰⁸. Проте заснування такої інституції було переконливим свідченням того, що створений Йосифом II Львівський університет мав також відповідати культурним потребам українського народу Східної Галичини, сприяючи забезпеченню гімназій краю досвідченими вчителями.

У 1805 р. австрійська влада перетворила Львівський університет на ліцей, як проміжний між середньою та вищою школами навчальний заклад. Проте 7 серпня 1817 р. імператор Франц I повернув закладу його колишній статус. До 1842 р. тут зберігалася середньовічна ступінчаста структура. Усі студенти, незалежно від того, на якому відділенні вони навчалися, опановували програму філософського факультету. Ці студії тривали спочатку два, а з 1885 р. – уже три роки. Базою для комплектування студентів служила Академічна гімназія, пізніше – гімназія №1. Навчання в ній тривало п'ять років і здійснювалося німецькою та латинською мовами¹⁰⁹. Після реорганізації австрійських 6-річних гімназій у 8-річні середні школи суттєвих змін зазнала структура університетської педагогічної освіти. Із того часу філософський факультет, котрий, по суті, був загальноосвітнім, підготовчим, стає структурним підрозділом університету, одним із завдань якого була підготовка гімназійних викладачів із різних предметів.

Гострота університетського питання у Буковині у другій половині XIX ст. була викликана тим, що у краї не було вищих навчальних закладів, котрі

б готували державних службовців, лікарів, учителів. Відкрита в 1870 р. у Чернівцях учительська чоловіча семінарія лише частково розв'язувала проблему підготовки педагогічних кадрів, оскільки для неї самої, гімназії та середніх спеціальних закладів бракувало викладачів із вищою освітою¹¹⁰. Питання про заснування вищого навчального закладу у Чернівцях уперше було порушене 1848 р. у поданій в парламенті Австрії депутатами від Буковини петиції, але безуспішно. Вагомий внесок у справу відкриття університету зробив депутат Буковинського сейму і парламенту Австрії К.Томашук, який 12 березня 1874 р. вніс пропозицію заснувати у Чернівцях університет. 7 грудня того року імператор Франц Йосиф схвалив проект закону про його відкриття у цьому місті. Мовою викладання на трьох факультетах – теологічному, юридичному й філософському – було визнано німецьку.

30 вересня 1875 р. закладу було присвоєно офіційну назву – Чернівецький імператорський і королівський імені Франца Йосифа університет¹¹¹, а його врочисте відкриття відбулося 4 жовтня того року у приміщенні вчительської семінарії за участю міністра віросповідань та освіти К. фон Штремаєра, делегацій від університетів Австрії та країн Європи. У натхненній промові новообраний ректор К.Томашук закликав студентів різних націй засвоювати основи європейської науки¹¹². Проте небажання австрійського уряду фінансово і матеріально-технічно підтримувати новостворений класичний університет на Буковині зумовило складний процес його науково-педагогічного становлення.

Отже, на підставі різноманітних архівних джерел, документальних видань, історико-педагогічних праць маємо можливість узагальнити сутність та визначити хронологічні межі провідних тенденцій становлення й розвитку педагогічної освіти в імперську добу: 1. стратегічні завдання і напрями вітчизняної університетської педагогічної освіти у XIX – на початку XX ст. визначалися суспільним вектором урядових реформ у цій сфері, загально-російськими університетськими статутами та статутами класичних університетів України; 2. здійснення університетами організаційно-методичного керівництва діяльністю шкіл, гімназій і училищ в навчальних округах (у XIX – на початку XX ст.); 3. підготовка вчителів для середніх навчальних закладів Наддніпрянщини в педінститутах, створених при Харківському й Київському університетах (1804–1858 рр.); 4. забезпечення спеціальної педагогічної освіти викладачів гімназій та училищ через університетські педкурси (1858–1867 рр.); 5. розширення мережі класичних університетів для зміцнення системи педагогічної освіти (друга половина XIX ст.); 6. посилення загальнопедагогічної підготовки на факультетах університетів України (друга половина XIX – початок XX ст.); 7. залучення університетських викладачів до викладання і проведення практичних занять на педагогічних курсах для вчителів середніх шкіл Київського навчального округу (початок XX ст.).

Класичні університети, створені в імперську добу на східно- та західно-українських землях, започаткували історичні традиції вітчизняної вищої педагогічної освіти, виробивши її основні організаційні моделі. Більш потужний професійний рівень підготовки вчителів у вищій школі підросійської України порівняно зі Східною Галичиною та Буковиною здебільшого обумовлювався різноманітністю її форм. Це, зокрема, здійснення організаційного і науково-методичного керівництва середніми закладами освіти в навчальному окрузі, підготовка педагогічних кадрів у педінститутах, на педкурсах та через екстернат. У західноукраїнських університетах загальнопедагогічна підготовка студентів здійснювалася переважно на факультетах або їх відділеннях.

- ¹ Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.707. – Оп.1. – Спр.755. – Арк.127.
- ² Когут З. Коріння ідентичності: студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К., 2004; Шпорлюк Р. Імперія та нації. – К., 2000; Грицак Я. Нариси історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996.
- ³ Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993. – С.279.
- ⁴ Овчаренко П., Лавров П., Дядиченко Н. Початок вищої освіти на Україні // Літературна Україна. – 1966. – 4 січня.
- ⁵ Поляков М.В., Савчук В.С. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи. – К., 2004. – С.75.
- ⁶ Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. – К., 1998. – С.77–78.
- ⁷ Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років. – Х., 2004. – С.12.
- ⁸ Тарапов И.Е. Интеллектуальный труд, наука и образование. Кризис в Украине. – К., 1994. – С.89.
- ⁹ Очерк истории Харьковского университета (1805–1905 гг.). – Х., 1906. – С.148.
- ¹⁰ Эймонтова Р.Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической. – Москва, 1985. – С.31.
- ¹¹ Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Санкт-Петербург, 1864–1904. – Т.1–17; 2-е изд. – Санкт-Петербург, 1875–1876; Т.3. – С.850–851.
- ¹² Багалея Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). – Т.1 (1802–1815 гг.). – Х., 1893–1898. – С.209.
- ¹³ Высшее образование в России: Очерк истории до 1917 года. – Москва, 1995. – С.64.
- ¹⁴ Сірополко С. Історія освіти на Україні. – Л., 1937. – С.71.
- ¹⁵ Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. – К., 1998. – С.44.
- ¹⁶ Никонов П. Университетские реформы в России // Вестник права. – 1901. – №10. – С.70.
- ¹⁷ Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. – Москва, 1958. – С.9.
- ¹⁸ Жуков В.И. Университетское образование: история, социология, политика. – Москва, 2003. – С.50.
- ¹⁹ Поляков М.В., Савчук В.С. Указ. праця. – С.112.
- ²⁰ Никонов П. Указ. соч. – С.73.
- ²¹ Сборник постановлений и материалов по Министерству народного просвещения. – Т.1 (1802–1825 гг.). – Санкт-Петербург, 1864. – С.78.
- ²² Олесеюк Е.В. К вопросу становления и развития университетского образования в России // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – №2. – С.75.
- ²³ Российский государственный исторический архив. – Ф.733. – Оп.95. – Д.638. – Л.225.
- ²⁴ Волинка Г., Мозгова Н. У витоків вищої освіти Київщини // Пам'ять століть. – 2005. – №2. – С.18.
- ²⁵ Дем'яненко Н. Київський класичний і педагогічний університети – ровесники? // Освіта України. – 2004. – 27 січня.
- ²⁶ ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.160. – Спр.38. – Ч.1. – Арк.112.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Попова Л. Педагогічна підготовка викладацьких кадрів у Харківському педагогічному інституті в XIX–XX ст. // Слобожанщина. – 2001. – №20. – С.26.
- ²⁹ Багалея Д.И. Указ. соч. – С.189; Харьковский государственный университет им. А.М.Горького за 150 лет. – Х., 1955. – С.14.
- ³⁰ Багалея Д.И., Сумцов Н.Ф., Бузескул В.П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования с 1805 по 1905 гг. – Х., 1906. – С.2–4.
- ³¹ Там же. – С.1.
- ³² Поляков М.В., Савчук В.С. Указ. праця. – С.113.
- ³³ Лавровский Н.А. Воспоминание о Василии Назаровиче Каразине (1773–1842) // Журнал Министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – 1873. – №2. – С.301.

- ³⁴ Багалеї Д.И. Указ. соч. – С.190.
- ³⁵ Лавровский Н. Из первоначальной истории Харьковского университета // ЖМНП. – 1869. – Ч.165. – С.239.
- ³⁶ Там же. – С.240.
- ³⁷ Харьковский государственный университет им. А.М.Горького за 150 лет. – С.46.
- ³⁸ Багалеї Д.И. Указ. соч. – С.197.
- ³⁹ Багалеї Д.И. Опыт истории Харьковского университета. – Т.2 (с 1815 по 1835 гг.). – Х., 1904. – С.1051–1052.
- ⁴⁰ Данилевский Г.П. Украинская старина. – Х., 1866. – С.311–312.
- ⁴¹ Вагнер В. Университет и среднее образование // Русская мысль. – 1898. – Кн.2. – С.146.
- ⁴² Курилова Т.Н. Педагогическая подготовка учителя в России: историографический анализ // Советская педагогика. – 1991. – №11. – С.82.
- ⁴³ Панагин Ф.Г. Педагогическое образование в России. Историко-педагогические очерки. – Москва, 1979. – С.43.
- ⁴⁴ Учёные общества и учебно-воспитательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 гг.). – Х., 1911. – С.241.
- ⁴⁵ Роммель Х.П. Пять лет из истории Харьковского университета. – Х., 1868. – С.12.
- ⁴⁶ Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.). – К., 1998. – С.109–110.
- ⁴⁷ Багалеї Д.И., Сумцов Н.Ф., Бузескул В.П. Указ. соч. – С.61.
- ⁴⁸ Учёные общества и учебно-воспитательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 гг.). – С.243.
- ⁴⁹ ЦДІАК України. – Ф.2162. – Оп.2. – Спр.57. – Арк.147.
- ⁵⁰ Иконников В. Русские университеты в связи с ходом общественного образования // Вестник Европы. – 1876. – Т.V. – С.550.
- ⁵¹ Там же. – Т.VI. – С.76.
- ⁵² Киев и университет св. Владимира при императоре Николае I. 1825–1855. – К., 1896. – С.32.
- ⁵³ Історія Київського університету. – К., 1959. – С.18.
- ⁵⁴ Жмудський О.З., Рудько М.Г. Київський університет за 125 років (1834–1959). – К., 1959. – С.11.
- ⁵⁵ Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – С.7.
- ⁵⁶ Шульгин В. История университета св. Владимира. – Санкт-Петербург, 1860. – С.35.
- ⁵⁷ Там же. – С.36.
- ⁵⁸ Записка и речи, читанные при открытии Императорского университета св. Владимира, 15 июля 1834 года. – К., 1840. – С.16.
- ⁵⁹ ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.78. – Спр.1. – Арк.3.
- ⁶⁰ Владимирский-Буданов М. К 50-летию юбилею университета св. Владимира. Очерки и заметки по истории университета. – К., 1884. – С.9.
- ⁶¹ ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.17. – Спр.363. – Арк.77.
- ⁶² З іменем Святого Володимира: У 2 кн. – Кн.1. – К., 1994. – С.64.
- ⁶³ Очерк истории университета св. Владимира // Киевлянин. – 1884. – 13 сентября.
- ⁶⁴ Багалеї Д.И., Сумцов Н.Ф., Бузескул В.П. Указ. соч. – С.17.
- ⁶⁵ ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.4. – Арк.384 зв.

- ⁶⁶ Там само. – Арк.385.
⁶⁷ Там само. – Арк.386.
⁶⁸ *Владимирский-Буданов М.Ф.* История императорского университета св. Владимира. – К., 1884. – С.673.
⁶⁹ Там же. – С.552.
⁷⁰ Історія Київського університету. – С.221.
⁷¹ Державний архів міста Києва (далі – ДАК). – Ф.16. – Оп.465. – Спр.28. – Арк.322.
⁷² ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.5. – Спр.28. – Арк.25.
⁷³ Там само.
⁷⁴ *Глузман А.В.* Профессионально-педагогическая подготовка студентов университета: теория и опыт исследования. – К., 1998. – С.48.
⁷⁵ ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.24. – Спр.322. – Арк.30.
⁷⁶ Там само. – Арк.38.
⁷⁷ Там само. – Арк.30–30 зв.
⁷⁸ Там само. – Арк.23–25 зв.
⁷⁹ Там само. – Оп.160. – Спр.38. – Ч.1. – Арк.133.
⁸⁰ ДАК. – Ф.16. – Оп.299. – Спр.93. – Арк.1–23.
⁸¹ ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.160. – Спр.38. – Ч.1. – Арк.133.
⁸² Там само. – Арк.134 зв.
⁸³ *Майборода В.К.* Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки. – К., 1992. – С.49.
⁸⁴ ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.160. – Спр.38. – Ч.1. – Арк.138.
⁸⁵ Там само. – Арк.136 зв.
⁸⁶ Там само.
⁸⁷ *Винпер Р.* Специальная подготовка преподавателя средней школы или поднятие его положения? // Вестник воспитания. – 1898. – №6. – С.62.
⁸⁸ ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.160. – Спр.38. – Ч.1. – Арк.9.
⁸⁹ Там само. – Ч.ІІ. – Арк.12.
⁹⁰ *Юрженко О., Першина З., В'язовський Г.* Одеському університету – 100 років. – Одеса, 1965. – С.7.
⁹¹ Історія Одеського університету (1865–2000). – Одеса, 2000. – С.11.
⁹² Новороссийский университет в воспоминаниях современников. К 135-летию Одесского университета. – Одесса, 1999. – С.3.
⁹³ *Пирогов Н.И.* Избранные педагогические сочинения. – Москва, 1953. – С.104–106.
⁹⁴ ЖМНП. – 1865. – Ч.36. – Отд.ІІ. – С.125–126.
⁹⁵ Історія Одеського університету за 100 років. – К., 1968. – С.389.
⁹⁶ Летопись историко-филологического общества при Новороссийском университете. – 1906. – Т.ХV. – С.1.
⁹⁷ Там же. – С.3–4.
⁹⁸ *Лазаренко Є.К.* 300 років Львівському університету. – К., 1961. – С.4; Львівський орденa Леніна державний університет імені Івана Франка. 1661–1986. – Л., 1986. – С.16.
⁹⁹ Львівський орденa Леніна державний університет імені Івана Франка. – С.16.
¹⁰⁰ *Буда С.* За український університет // Рада. – 1912. – 31 липня.
¹⁰¹ *Барвінський Б.* Предтеча університету ім. Франца І у Львові (Критичні замітки до питання про генезу Львівського університету). – Л., 1917. – С.4.
¹⁰² *Вінковський Т.* Йосиф ІІ й університет Франца І у Львові (3 нагоди нового століття. 1817–1917). – Л., 1917. – С.3.
¹⁰³ *Ступарик Б.М.* Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 1994. – С.57.

- ¹⁰⁴ Курляк І.Є. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX ст.). Історико-педагогічний аспект. – Тернопіль, 2000. – С.89.
- ¹⁰⁵ ЦДІАК України. – Ф.363. – Оп.1. – Спр.142. – Арк.61 зв.
- ¹⁰⁶ Курляк І.Є. Указ. праця. – С.90.
- ¹⁰⁷ Грушевський М. Справа українсько-руського університету у Львові. – Л., 1899. – С.4.
- ¹⁰⁸ Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. – Л.; Нью-Йорк, 1999. – С.42.
- ¹⁰⁹ Львівський ордену Леніна державний університет імені Івана Франка. – С.19.
- ¹¹⁰ Чернівецький державний університет. – Л., 1975. – С.10.
- ¹¹¹ Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича: Імена славетних сучасників. – К, 2005. – С.16.

The article based on the researching of various sources, documentary editions, historical and contemporary historical-pedagogical works, disclose common features and peculiarities of teaching staff training in classical Ukrainian universities in imperial's day. In particular, it is made the formation of theoretical and organize-practical bases of higher pedagogical Ukrainian education in the 19th – early 20th century clean, generalized the nature and defined the chronological limits of the formation leading and development trends of university teacher education in imperial times.

М.А.Ковальчук*

ВІДНОСИНИ РУМУНІЇ З УРЯДОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В 1919 р.

На підставі архівних документів і спогадів досліджено відносини між Румунією й УНР у 1919 р., розглянуто спроби військової співпраці двох країн, проаналізовано ставлення Бухареста до «українського питання».

Українсько-румунські відносини в 1917–1921 рр. не знайшли належного висвітлення у вітчизняній історіографії. В історичній літературі здебільшого трапляються лише узагальнюючі дані про контакти обох країн, що мали місце за доби Центральної Ради та гетьманату П.Скоропадського¹. Натомість період 1919–1920 рр. залишається майже недослідженою сторінкою в історії українсько-румунських відносин. УНР у той час довелося шукати визнання на міжнародній арені й вести збройну боротьбу з агресією радянської Росії. Румунія вже через своє географічне розташування була надзвичайно зацікавлена в ефективній протидії поширенню більшовизму. В історії міжнародних відносин наявність спільного ворога часто підштовхувала різні держави до співпраці. Тож не дивно, що багатьом сучасникам у 1919 р. такий шлях розвитку відносин між Україною і Румунією здавався цілком закономірним.

Становище цієї придунайської країни із завершенням у листопаді 1918 р. Першої світової війни було надзвичайно скрутним. Після двох років окупації території була спустошена. Під час відступу німецькі війська вивозили з Румунії все цінне майно – від промислового устаткування до продуктів харчування². Фінанси країни взагалі перебували в катастрофічному стані – золотий запас її ще у 1916 р. було вивезено до Росії, де його згодом привлас-

* Ковальчук Михайло Анатолійович – канд. іст. наук, наук. співроб. Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАНУ.